

İŞGAL EDİLEN VATAN TOPRAKLARINDA ÂŞIK EDEBİYATI'NIN İŞLEVLERİ VE ÂŞIK ŞENLİK

Doç. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU

Sözlü kültür ortamının mahsülü olan âşık tarzı edebiyat geleneği ortaya çıktığı 16. yüzyıldan günümüze kadar, Türk kültür hayatı içinde yer alan Ermeniler başta olmak üzere gayri Türk unsurları da içine alacak şekilde Türk toplumunun bütün sosyo-kültürel katmanlarınca özümşenen ve asırlar süren Osmanlı Barışı'nın zümreler ne kelime; milliyet ve dinlerüstü ortak kültürel kodlarını veya referanslarını oluşturan en önemli sosyo-kültürel kurumdur. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı işgal edilen vatan topraklarında Âşık edebiyatı'nın işlevlerinin tespitidir. Ele alacağımız örnek olay ise 1877-78 Türk-Rus savaşı veya kısaca "93 Bozgunu" adıyla bilinen savaş sonucu Kars, Ardahan, Artvin gibi kaybedilen ve kırk yıl işgal altında kalan vatan topraklarında Âşık Şenlik başta olmak üzere yöre âşıklarının işgalcilere karşı doğrudan veya dolaylı olarak yürüttükleri faaliyetleridir.

Öncelikle işgal sonrası Rusların işgal altındaki vatan topraklarına uyguladıkları kültürel asimilasyona yönelik politikaları ana hatlarıyla da olsa belirlemek yararlı olacaktır.

Rusların hedefi, birincisi Türkiye ile ikincisi de işgal altında kalan Türkler arasında olmak üzere iki boyutlu olarak yörenin kültürel iletişimi kesmektir. Böylece hürriyetini kaybeden vatan toprağında kalan Türklerin uzun vadede cahilleşmeleri ve neticede de öz kültürlerine yabancılaşarak Türklüklerini kaybetmelerini sağlamak istiyorlardı.

Rusların hedeflerine varabilmek için yörede yaptıkları uygulamalardan Fahrettin Kırzıoğlu'nun (1958: 80) tespit ettikleri son derece dikkat çekicidir. Bunlardan birisi Kars ve hinterlandına Türkiye'den Kur'anı Kerim ve Mevlid-

i Şerif dışında hiçbir yazılı ve basılı malzemenin girişine müsaade etmemeleridir. İkincisi ise yörede bulunan "yüksek medreseler ve ruştiye mektepleri kapatılıp geri kalan az sayıdaki ilkokul dengi okulda da yazma yerine sadece Kur'anı Kerim okumayı öğretmekle iktifa edilmesine yönelik baskıların yapılmasıdır.

Söz konusu hedefe yönelik yukarıdaki Rus uygulamaları neticesi neredeyse yazılı kültür ortamından (Çobanoğlu 1996) tamamen uzaklaşan Karseli'nde, âşıkların aktardığı ve mevcut şartlar altında geleneksel formlarda yarattığı ve sözlü kültür ortamında üretilip tüketilen mahsüller yöre Türklüğünün, Türklük şuurunun gerilemek bir yana hürriyetini kaybetmemiş Türklerinkinden de daha belirginleşip keskinleşmesini sağlamıştır. Kısa bir süre sonra uyguladıkları politikaların ters teptiğini gören Ruslar yasaklarını âşıkların sanatlarını icra ettikleri her türlü düğün ve eğlenceyi (Şahin 1983: 123) de içine alacak şekilde genişletirler.

Kısaca âşıkların işgal altındaki vatan topraklarında sanatlarını icra yoluyla verdikleri mücadelenin olduğu sosyo-kültürel zemin bu şekildedir.

Bu zeminde başta Âşık Şenlik olmak üzere bütün Karseli ve işgal altındaki topraklara pasaportla geçen Âşık Sümmani Baba gibi Erzurumlu âşıklar istilacılara karşı Türklük şuurunun uyanış ve Türk kültürünün direniş mücadelesini vermişlerdir.

Binbir güçlük içinde verilen ve başarıya ulaşan bu mücadeleyi Âşık Şenlik'in çok yaygın olarak bilinen ve menkabevi bir hüviyet kazanmış olarak anlatılan bir kaç hatırasını naklederek açmamız konumuzun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır.

Âşık Şenlik Karseli bölgesinin işgal tehlikesi belirir belirmez mücadeleyi başlatan bir öncü hüviyetiyle 24 Nisan 1877 Sah günü savaşı ilân bile etmeksizin saldıran Ruslara karşı "93 Koçaklaması" adıyla bilinen ve "Ehl-i İslâm olan işitsin, bilsin:/Can sağ iken yurt vermeniz düşmana./ İsterse Uruset ne ki var gelsin/Can sağ iken yurt vermeniz düşmana." (Kırzioğlu 1958: 21-22) kıtasıyla başlayan şiirini söyler. Âşık Şenlik'in söylediği bu koçaklama yazdırılır ve yöre halkının ihtiyaç duyduğu moral, birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirmek için çevre il, ilçe ve köylere (Şahin 1983: 123) gönderilir. Ayrıca düşmanla savaşmak üzere toplanan meşhur "Kars Gönüllü-Atlıları" (Kırzioğlu 1958: 21) tarafından marş olarak okunur.

Harb kaybedilince âşıklar öncelikli olup biteni veya Rus mezalimi anlatan yüzlerce ağıt-destan söyleyerek (Kırzioğlu 1958) adeta Rus mezalimini arşivlerler ve destanlar vasıtasıyla bir yandan dış dünyanın bilgilenmesini diğer yandan da Karseli'nin Ruslara terk edilmesinden sonra yukarıda anahatlarını çizdiğimiz şartlar altında yörede, savaşı yaşayanların ve yeni yetişen gençlerin bilgilenip, olup biteni unutmamasını ve mücadeleye hazırlanmasını sağlarlar. İşgal altında âşıkların söyledikleri destan ve koşmaların cönkten cöng'e geçişini ve bunun adeta bir organizasyon şeklinde şekillenışı sürecine dair Fahrettin Kırzioğlu'nun (1958: 25) Kağızman tuzlarına her sonbahar tuz almaya gelenlerce cönkten cöng'e geçirilişe dair verdiği bilgi son derece önemlidir. Bu bilgiden hareketle Kağızman tuzlarının bir anlamda ve adeta tuz almaya gelen tuzcuların âşıklarca işgal altında üretilen ve milli ruhu güçlendirip hürriyet aşkını ve mücadelesini kamçılayan destanların cönkten cöng'e istinsah edilerek işgal altındaki toprakların en ücra köşelerine kadar yayılmasını sağlayan bir forum veya seminer mahiyeti taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan işgal altında yaşayan âşıkların sahsında Türk'e boyun eğdirme, psiko-sosyal yönden direncini kırma temrinleri yapılır. Bunda âşıklara öncelik tanınmasının nedeni elbette onların sosyal yapı ve toplumsal bünye de icra ettikleri işlevler nedeniyle yüklendikleri merkezilik veya liderlik konumlarıdır. Bir başka ifadeyle âşıkların işgal altındaki Türklerin hürriyet mücadelesinin hem dinamosu hem de mücadelenin sembolleri veya meşalesi olmalarından dolayıdır.

Bu kanaatimizi örneklemek icap ederse Âşık Şenlik'in bir rivayete göre Ardahan'da (Kartarı 1977: 49) bir başka rivayete göre ise Köğas'ta "Köyhas" (Kırzioğlu 1958: 73) Ermeni Âşık İzanî ile karşılaşması verilebilir. Yaygın olarak anlatılan bu karşılaşmada bilindiği gibi din adamlarının, devlet memurlarının ve çevrenin ileri gelenlerinin de aralarında bulunduğu ve Türklerle Ermenilerden oluşan kalabalık dinleyici kitlesi karşısında Ermeni âşığın astığı muamanın çözümü Âşık Şenlik tarafından üç günlük mühlet içinde çözümünün (Kartarı 1977: 49) Türklerde oluşturduğu coşku örnek olarak verilebilir.

Dahası Âşık Şenlik'in sahsında, Karseli âşıklarının yürüttükleri Türk kültürünü ayakta ve Türklük şuurunu tetikte tutma mücadelesinin, planlarını bozduğunu gören işgalcilerin askeri kaymakamı olan Ermeni Andon'a verdiği cevap onun ne denli bir kahraman olduğu göstermeğe yeter.

Âşık Şenlik kendisine "Âşık, sizin Osmanlıyı Urus Padişahı altetti; bu kadar askerini kırdı, yesir etti, bir bu kadar yerini aldı. İndi de size yol, köprü ve şehirler yaptırmaya başladı. Sizlerden ne vergi, ne de asker almıyor. İndi düzünü söyle görün, bu Devletlerden hangisi daha koçaktır, hangisini daha çok istersin? Bunları saz ile anlat" (Kırzioğlu 1958: 73) diyen işgalciye kellesini koltuğuna alarak söylediği "Hulus-i kalbim-

den bilsen fikrim/ Men Allah'tan Âl-Osman isterem./Merhamet sahibi, irahmi gani/ Nesl-i Mürsel hükmi hanı isterem" kıtasıyla başlayan ve bayatısı "Pâyidar olmaz zâlim/Yiğide neyler ölüm/İşte boynum, sal kılıç/ Doğruyu söyler dilim" (Kırzioğlu 1958: 74) olan koçaklama onun Karseli koçaklarına işgal altında da olsa, esir de olsa Türklük şuurunun emrelediği vekarın ne olduğunu tebliğinden başka bir şey değildir.

Dahası, Âşık Şenlik yeri geldiğinde Ermenilerin "Büyük Ermenistan" kurma hayali için örgütlendikleri Taşnak Komitesine bağlı olarak Karselinde organize olan "Can-Fidâ" adlı teşkilât başkanını yazıp gönderdiği destan ile tehdit ettiği ve aynı destanı çoğaltıp propaganda için çevre köylere yolladığı bilinmektedir. (Kırzioğlu 1958: 81). Aynı şekilde başka Karseli âşıklarında bir yandan düşmanın göç etmeyi telkin eden karşı propagandasına cevap verirken bir yandan da Türkleri derlenip, toplanmaya örgütlenmeye sevk eden propaganda amaçlı destanlar meydana getirip el altından yaydıkları bilinmektedir.

Âşık Edebiyatı'nın işgal edilen vatan topraklarında benzer işlevler yerine getirmesine bir başka örnek olarak da, aynı yıllarda bir başka Slav milletin, Bulgarların esaretine düşen Doğu Rumeli Türklüğü verilebilir. Macar, Türk Halkbilimcisi I. Kunos derlemelerine başladığı Adakale, Deliorman ve Doğu Rumeli'deki Bulgar işgali altındaki bölgede derlediği türküleşmiş "Gazi Osman Paşa" destanı metinlerini derlerken, kaynak kişileri olan Türklerin söz konusu destanları Bulgar müstevlilere duyuramaya özen gösteren bir gizlilik içinde aktarmalarına dair bilgiler vermektedir. I. Kunos'un, kaynak kişilerinin telaşlanmalarının nedenini sorduğunda aldığı "Böyle türküler yasaktır, sakın kimseye söyleme, ziyarı dokunursa ben karışmam ha!" (Kunos 1978: 27-29) cevabında da Bulgar işgalcilerin

Türk halkının maneviyatını yüksek tutarak ortak ülküler etrafında toplanmasına neden olacak âşık tarzı destanları yasaklamaları, Âşık edebiyatının işgal altındaki vatan topraklarında tesiri ve işlevleri hakkında son derece dikkat çekici bir örnektir.

Sonuç olarak, 1877-78 Türk-Rus harbinden 1918 yılına kadar Rus işgali altında kalan Kars ve hinterlandında başta Âşık Şenlik olmak üzere yöre âşıklarının tamamı denilebilir ki halkbilimi mahsüllerinin William Bascom tarafından dört temel işlevi olarak kabul edilenlerden (Başgöz 1996: 1) geleneksel olarak hoşça vakit geçirme, eğlendirme işlevinden başka kültürel değerleri bir kuşaktan diğerine aktararak, değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek vermenin yanı sıra Türk milletinin "âşık" kimlikli birer ferdi olarak karşılaşılan Rus işgal ve asimilasyonuna karşı, Türklük şuurunun uyanması, hürriyet mücadelesinin örgütlenmesi ve ayakta kalması için bağlamalarını ve koşullarını destanlarını en etkili araçlar olarak kullanmışlardır.

KAYNAKÇA

- Başgöz, İlhan.1996. "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)" içinde Özkul Çobanoğlu ve Metin Ozaslan. *Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*. Ankara: Feryal Matbaacılık, sayfa 1-4.
- Çobanoğlu, Özkul.1996."Âşık Tarzı Şiir Geleceği İçinde Destan Türü Monografisi." Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış Doktora Tezi).
- Kartarı, Hasan.1977. *Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları*. Ankara: Demet Matbaacılık Sanayi.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. 1958. *Edebiyatımızda Kars*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kunos, I. 1978. (akt. T. Gulensoy). *Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Kervan Yay.
- Özder, M. Âdil.1965. *Doğu İllerimizde Âşık Karşılaşmaları*. Bursa: Emek Basımevi.
- Şahin, Salih.1983. *Ozanlık Geleneği ve Doğulu Saz Şairleri*. Ankara: Yorum Matbaacılık Sanaayi.